

Csupán az lenne jó, ami hasznos?

Fogyasztói társadalomban élünk Európá-szer- te. Egy olyan mesterséges és manipulált világban, ahol az anyagi javak megszerzése és birtoklása az egyén egyik legfontosabb céljává vált. Még akkor is, ha a tárgyak megkaparintá- sának vágya soha sem elégül ki megnyugtatóan. Mert vagy egy végtelen igény alakul ki az egyén sóvárgásában, egy soha véget nem érő láncolat, azaz mindig újabb és újabb inger a szerzésre (legtöbbször vásárlásra); vagy egy elviselhetelen bizonytalanság – a tárgyak elvesztése miatt. Voltaképp egy „alapszorongás”.

Az utilitarizmus magyarul haszonelvűséget jelent. Egy olyan antropológiát, illetve etikát, amely az anyagi haszonra vezeti vissza az ember értékítéletét.

Valójában ez minden liberális etika alapja. Legyen az egalitáriánus (szociál-liberalizmus), vagy az individualista (neo-liberalizmus). Mindkét „aliskola” úgy véli, hogy az egyes szándékok és a cselekvések következményekor elengedhetetlen a mennyiségi haszon „megszám- lálása”. Az összegzés nélkül – szerintük – ítélni sem tudnánk helyesen. Pedig ez egy igen veszélyes attitűd az egyén biztonsága és boldogsága szempontjából.

„Jó az, ami hasznos”. Sokan gondolkodnak, viselkednek, cselekednek ma így. Az egész „nyu- gati világunkat” átszővi eme eszme. Voltaképp a fogyasztói társadalom mozgatórugója mindez az alapgondolat. Az idea – a történelmi hűség ked- véért – a reformációig nyúlik vissza, de már az ókorban is létezett ez a szemlélet. (Szókratész és Platón is küzdöttek ellene.)

A mai Európában élő ember számára azon- ban a lényeges pontok rendszerzése a 19. szá- zad eleji angolszász liberális filozófiában történik meg. Valójában minden liberalizmus (ha elfogad- ja – ha nem) a haszonelvűség alapjain áll, bár annak hatékonyságáról és korlátairól vitatkozik. Ha tagadja, akkor súlyos önellentmondásba ke-

veredik önmagával, hisz a szabad piac mozgató- rugóját tagadja ezáltal meg.

Az utilitarizmus szerint az az állam a leg- jobb, amely a legtöbb polgárának tudja a leg- több hasznot, így a „jó” élet lehetőségét nyújtani. Egy adott állapotban lévő „haszon” és „kár” arányai egy cselekvés után megváltozhatnak egy rendszerben (társadalomban, szerintük ato- mizált közösségekben). Ha a cselekvés után nő a haszon és csökken a kár, akkor nevezhetjük „jó”-nak a cselekvést, ha fordítva történik, akkor „rossz”-nak. A lopás például azért rossz, mert lehet, hogy egy valakinek haszonnal jár, de a nagy egész- zet szemlélve mennyiségileg nagyobb a kár aránya. A forradalmi elv ebben a nézetben az, hogy a „jó”-t a „haszon” és ezáltal a „mennyiség” alapjaira helyezi, elutasítva a minőségi, vagy szellemi „jó” fogalmát, amely a filozófia több ezer éves történetének megkérdőjelezhetetlen sarok- köve volt ezidáig. A „jó” mennyiségi szemlélete a gazdasági liberalizmus alapja is. Így értelmezve, az államnak olyan keretet kell teremtenie, ami- ben az állampolgárai minél több anyagi „jó”-hoz juthatnak. John Stuart Mill (19. század) annyit módosít az elven, hogy a haszon mennyiségét semlegesnek tartja és ezért a szabadság minő- ségi fogalmával tölti fel a boldogságot. Azaz a „jó” nemcsak a haszon mennyiségén, hanem a szabadságfokának minőségén is múlik. „Jó” az, ami hasznos és az emberi szabadságból szüle- tik. Azaz megmarad a haszonelvűségnél, de a szabadság abszolutizálásával próbálja az em- bertelen voltát módosítani.

Az utilitaristáknak címezi József Attila az Esz- mélet következő sorait: „Láttam a boldogságot én,/ lágy volt, szőke és másfél mázsa./ Az udvar szigorú gyöpén/ imbolygott göndör mosolygása./ Ledőlt a puha, langy tócsába,/ hunyorgott, röffent még felém -/ ma is látom, mily tétovázva/babrált pihéi közt a fény.”

A liberálisok által megfogalmazott utilitarista jellegű boldogságeszmény pusztán mennyiségi alapon állati jellegű marad. A szabadság minőséget tesz ugyan bele, de nem ad olyan plusz értéket hozzá, amely emberibbé tehetné ezt az antihumánus elvet. A szabadság ugyanis önmagában feltételezhet egy magányos, szomorú embert, aki nagyon távol áll attól, hogy pusztán anyagi szabadsága miatt boldognak vallja magát (lásd a magyar népmesék archetipusát: a boldogtalan gazdag embert). Az anyagi javakat szabadon megszerző, egoista boldogságeszmény előfeltételezi, hogy az embernek nem számít a szellemi élet szférája, illetve a közösség és az abból fakadó erkölcs. Kérdem: vajon boldogok lehetünk-e az igazság, a szeretet és más kapcsolatokból levezetett értékek nélkül? Boldogok lehetünk-e pusztán anyagi javaink által? Boldogok lehetünk-e magányosan, anyagi szabadságunkban, minden közösség nélkül? Helyesel a test, de lázad az emberi szellem.

Így ír erről a ma is időszerű Seneca, aki a haszonelvűség ókori képviselőivel vitázik: „Jónak vélik egyesek azt, ami hasznos. Tehát a gazdagságra, egy lóra, a borra, egy pár cipőre is alkalmazzák ezt a jelzőt: ekkora semmiség szemünkbe a jó, ennyire porba süllyedt.” Majd később: „Csak az jó, ami tisztességes. Ami tisztességes, az feltétlenül jó.” (Seneca: Erkölcsi levelek. 120. levél. Bp.1980, 437.old.)

Lám csak, nincs új a nap alatt! Az utilitaristák kritikája az, hogy az embert pusztán anyagi vágyai mentén szemlélik, hogy nem vesznek tudomást az emberi erkölcs szellemi minőségéről, és hogy tagadják a közösségből eredő értéket. Elfeledkeznek arról, hogy az emberi jó vagy rossz ítéletet megelőzi a közösségi létre való ráébredés. Előbb a közösség születik meg, majd kialakítja a saját normáit, ami szerint ítél. A Seneca által említett tisztesség is a barátokkal kapcsolatban fogalmazódik meg, ami mindig közösséget feltételez. Ezt veti el minden utilitarista, legyen az elve pusztán számokon nyugvó haszon, vagy az egyén szabadságával együtt járó mennyiség. Mondhatjuk, hogy azokat az erényeket támadják, melyek évezredek át az emberiség közösségeinek összetartó erejét adták. Olyan eszméket, melyekért érdemes volt élni s halni. Ha a közösséget figyelmen kívül hagyjuk: marad az önző, matériára vágyó egyén és a haszon...

Akarunk ilyen világban élni? Mert ilyenben élünk.

E tanulmány egy rövid gondolatkísérlet, egy vitairat, amelynek tudományos igényű kifejtését lásd a szerző most megjelent esszéjében, A liberális illúziói című könyvében (Attraktor Kiadó, 2014).

